

Κεφάλαιο 23 – Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

Παρουσίαση 27/04/2025

Εισαγωγή

Στο 23^ο κεφάλαιο, ο Μαρξ πραγματεύεται το τι επίδραση έχει η αύξηση του κεφαλαίου στην εργατική τάξη. Στην πρώτη ενότητα, εισάγει την έννοια της σύνθεσης του κεφαλαίου προκειμένου να μπορέσει να συζητήσει την αναλογία κατά την οποία το κεφάλαιο διαιρείται σε σταθερό και μεταβλητό κατά τη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Αυτό μας γυρίζει πίσω στην ανάλυση της σχετικής υπεραξίας και στο πώς η προσπάθεια των καπιταλιστών να αυξήσουν την παραγωγικότητα, διατηρώντας σταθερή την εργάσιμη ημέρα, οδηγεί σε επενδύσεις σε μέσα παραγωγής και τεχνολογία. Δηλαδή, η αύξηση του σταθερού κεφαλαίου σε σχέση με το μεταβλητό (αλλαγή στη σύνθεση του κεφαλαίου) γίνεται το κύριο μέσο για την παραγωγή σχετικής υπεραξίας. Στη δεύτερη ενότητα αναλύεται πώς η συσσώρευση, μέσω της διευρυμένης παραγωγής και της αύξησης της παραγωγικότητας, μεταβάλλει τη σύνθεση του κεφαλαίου. Επιπλέον, εξετάζεται ο ρόλος της συγκεντροποίησης, δηλαδή της συνένωσης κεφαλαίων που προκύπτει από τον ανταγωνισμό, η οποία επιταχύνει τις επιπτώσεις της συσσώρευσης και οξύνει δραματικά την αναλογία μεταξύ μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου.

Ενότητα 1. Αυξανόμενη ζήτηση εργασιακής δύναμης με τη συσσώρευση, με αμετάβλητη σύνθεση του κεφαλαίου

Ξεκινώντας από την έννοια της συσσώρευσης ή αλλιώς την διευρυμένη αναπαραγωγή, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ορίζεται ως επανεπένδυση της υπεραξίας με σκοπό την αύξηση του κεφαλαίου. Ο Μαρξ την ορίζει με κοινωνικούς όρους ως η αναπαραγωγή «της σχέσης κεφαλαίου σε διευρυμένη κλίμακα, «με περισσότερους καπιταλιστές ή μεγαλύτερους καπιταλιστές στον ένα πόλο και περισσότερους μισθωτούς εργάτες στον άλλο πόλο». Με άλλα λόγια, αυτό που συσσωρεύεται είναι οι ανταγωνιστικές ταξικές σχέσεις του καπιταλισμού «Η συσσώρευση κεφαλαίου είναι λοιπόν αύξηση του προλεταριάτου».

Περνώντας στην σύνθεση του κεφαλαίου, πρόκειται για τη σχέση μεταξύ των μέσων παραγωγής που απαιτούνται για τη συσσώρευση και του ποσού της εργασιακής δύναμης που χρειάζεται σε αυτά τα μέσα παραγωγής και του κεφαλαίου που επενδύεται. Μας ενδιαφέρει το πως αυτή η σχέση ή αναλογία μεταβάλλεται. Αυτό που θα μας απασχολήσει εδώ είναι η «*σύνθεση του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου μιας χώρας*», ή αλλιώς το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο.

Ο Μαρξ αναφέρεται σε 3 μορφές σύνθεσης του κεφαλαίου, την οργανική, την αξιακή και την τεχνική σύνθεση.

Σύνθεση	Ορισμός	Παράδειγμα
Τεχνική Σύνθεση	Η σχέση μεταξύ της μάζας των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής και της μάζας της εργασίας που είναι αναγκαία για τη χρήση τους.	10 μηχανές ανά εργάτη
Αξιακή Σύνθεση	Η αναλογία του σταθερού κεφαλαίου προς το μεταβλητό.	€1000 σε μηχανές / €200 σε μισθούς
Οργανική Σύνθεση	Η αξιακή σύνθεση όπως καθορίζεται από την τεχνική.	Η αξιακή σύνθεση, εφόσον αντανakλά τις αλλαγές στην τεχνική σύνθεση.

Ο Okishio και άλλοι οικονομολόγοι, όπως οι Laibman, Yaffe, Kliman, McGlone και Roemer, μπερδεύουν την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου με την απλή αναλογία σταθερό προς μεταβλητό κεφάλαιο. Σύμφωνα με το άρθρο του Saad-Filho, πρόκειται για υπεραπλούστευση. Η λαθεμένη χρήση του όρου οδηγεί σε λάθη, ειδικά όταν προσπαθούν να μετατρέψουν τις αξίες σε τιμές ή να αναλύσουν την πτώση του ποσοστού κέρδους (υπερπροϊόν).

Η διαφορά λοιπόν μεταξύ οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου και απλής αναλογίας σταθερού/ μεταβλητού κεφαλαίου είναι ότι η πρώτη εξαρτάται από την τεχνολογική πρόοδο, καθορίζεται δηλαδή από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής.

Η κλασική πολιτική οικονομία, υποστήριζε ότι η υπεραξία που δεν καταναλώνεται από τους κεφαλαιοκράτες επενδύεται ξανά στην αγορά εργασιακής δύναμης. Ωστόσο ο Μαρξ διαφωνεί με αυτό υποστηρίζοντας ότι γίνεται επένδυση και σε σταθερό κεφάλαιο. Υποθέτει ότι η σύνθεση παραμένει η ίδια και σταθερή, έτσι ώστε όταν οι καπιταλιστές επενδύουν, τα χρήματά τους αγοράζουν τόσο περισσότερα μέσα παραγωγής όσο και περισσότερη εργασιακή δύναμη, σε αναλογία που τείνει σε μεγιστοποίηση αγοράς μέσω παραγωγής, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα.

Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, οι καπιταλιστικές επενδύσεις αυξάνουν τη ζήτηση για εργασιακή δύναμη και ασκούν ανοδικές πιέσεις στους μισθούς, καθώς οι καπιταλιστές ανταγωνίζονται για τους διαθέσιμους εργάτες. Δηλαδή, αν πάρουμε ως δεδομένο ότι η συσσώρευση συμβαίνει και συνεχίζεται εκτατικά, αν κάποια στιγμή γίνει μια καπιταλιστική επέκταση «π.χ. άνοιγμα νέων αγορών», θα χρειαστεί περισσότερη εργασιακή δύναμη από αυτήν που προσφέρεται ήδη με αποτέλεσμα να προκληθεί αύξηση των μισθών.

Πιο αναλυτικά, όσο αυξάνεται το κεφάλαιο αυξάνεται και η ζήτηση εργατών. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε αύξηση των μισθών, καθώς σύμφωνα με τον Μαρξ οι μισθοί κυμαίνονται κυρίως ως συνάρτηση της ζήτησης για εργασία. Σε περιόδους ταχείας ανάπτυξης, η ζήτηση αυξάνεται, οι μισθοί αυξάνονται. Σε περιόδους ύφεσης, η ζήτηση μειώνεται, οι μισθοί πέφτουν.

Ο Μαρξ εστιάζει ιδιαίτερα στο ότι ακόμα και όταν οι μισθοί είναι αυξημένοι στην ουσία δεν αλλάζει κάτι υπέρ των εργατών, αλλά διαιωνίζεται η σχέση εξάρτησης των εργατών από το προϊόν τους. *«Όσο λίγο η καλύτερη ένδυση, η καλύτερη τροφή, η καλύτερη μεταχείριση και μια μεγάλη περιουσία αίρουν τη σχέση εξάρτησης και την εκμετάλλευση του δούλου, τόσο λίγο αίρουν και του μισθωτού εργάτη. Η αυξανόμενη τιμή της εργασίας λόγω της συσσώρευσης του κεφαλαίου δηλώνει ουσιαστικά μόνο ότι η έκταση και το βάρος της χρυσής αλυσίδας, την οποία έχει ήδη σφυρηλατήσει για τον εαυτό του ο μισθωτός εργάτης, επιτρέπουν το χαλαρότερο σφίξιμό της».*

Όπως είναι γνωστό, η καπιταλιστική ανάπτυξη μεταβάλλεται διαρκώς οπότε κάποια στιγμή η περίοδος της υπερανάπτυξης ανακόπτεται και οδηγεί στη μείωση των κερδών. Συνεπώς, λιγότερη αξία μπορεί να μεταστοιχειωθεί σε συσσωρευμένο κεφάλαιο και επένδυση σε μέσα παραγωγής και εργάτες. Συνεπώς οι μισθοί ξαναπέφτουν. Αυτή η μείωση των μισθών κατά τη διάρκεια των υφέσεων οφείλεται στη μείωση των επενδύσεων που με τη σειρά τους περιορίζουν τη ζήτηση για εργασιακή δύναμη: *«Δεν είναι η μείωση της απόλυτης ή της σχετικής αύξησης της εργασιακής δύναμης ή του εργατικού πληθυσμού εκείνη που καθιστά πλεονάζον το*

κεφάλαιο, αλλά αντιστρόφως είναι η αύξηση του κεφαλαίου εκείνη που καθιστά ανεπαρκή την εκμεταλλεύσιμη εργασιακή δύναμη». Με άλλα λόγια, το κεφάλαιο είναι αυτό που καθορίζει πόσοι θα είναι οι εργάτες και όχι το ανάποδο.

Σε αυτό το σκαμπανέβασμα των μισθών είναι που εντοπίζεται η πιθανότητα για κοινωνικές αναταραχές από τη μεριά των εργατριών. Ο Μαρξ αναγνωρίζει πως οι υφέσεις και οι ανακάμψεις επαναλαμβάνονταν περιοδικά, αλλά το πραγματικό του ενδιαφέρον δεν είναι η περιοδικότητα αυτή καθαυτή, αλλά το πώς οι μεγάλες υφέσεις αποτελούσαν κρίσεις για τον καπιταλισμό. Όπως αναλύει και ο Cleaver, οι μαζικές απολύσεις, η αυξανόμενη ανεργία και η εντεινόμενη φτώχεια μπορούν να οδηγήσουν σε εξεγέρσεις από την πλευρά της εργατικής τάξης και σε κρίση για τον καπιταλισμό. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με άλλους οικονομολόγους που προτιμούν τον όρο «οικονομικός κύκλος», υποθέτοντας αισιόδοξα ότι κάθε ύφεση θα ακολουθείται από ανάκαμψη.

Κλείνοντας την πρώτη ενότητα, ο Μαρξ αναφέρεται στην «αρχή του πληθυσμού» του Μάλθους ασκώντας της κριτική. Σύμφωνα με τον Μάλθους, η αύξηση του πληθυσμού, δηλαδή των εργατών είναι αυτό που προκαλεί την πτώση των μισθών και την φτώχεια. Αντίθετα ο Μαρξ υποστηρίζει ότι η «φτώχεια» παράγεται από τον ίδιο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: *«Ο νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, που έχει μυστικοποιηθεί ως φυσικός νόμος, εκφράζει λοιπόν στην πραγματικότητα απλώς το ότι η φύση της αποκλείει κάθε τέτοια μείωση στο βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας ή κάθε τέτοια αύξηση της εργασιακής τιμής που θα μπορούσε να απειλήσει σοβαρά τη διαρκή αναπαραγωγή της κεφαλαιακής σχέσης και την αναπαραγωγή της σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα».*

Ενότητα 2. Σχετική μείωση του μεταβλητού τμήματος του κεφαλαίου κατά τη πορεία της συσσώρευσης και της συγκέντρωσης που τη συνοδεύει

Περνώντας στη δεύτερη ενότητα, από πολλούς οικονομολόγους υποστηρίζεται ότι η αύξηση του μισθού έχει μοναδικό παράγοντά της την αυξανόμενη συσσώρευση. Προηγουμένως αναλύθηκε η διαδικασία αυτή με δεδομένο ότι η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου (η σχέση μεταξύ της μάζας των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής και της μάζας της εργασίας που είναι αναγκαία για τη χρήση τους) δεν μεταβάλλεται κατά τη κεφαλαιακή αύξηση που προκύπτει από τη διαδικασία της συσσώρευσης. Στην εξής υποενότητα θα μελετηθεί το τι συμβαίνει με την άρση αυτής της σύμβασης.

Ο Α. Smith υποστηρίζει πως η αύξηση των μισθών οφείλεται στην αύξηση της παραγωγικότητας. Ως **κοινωνικός βαθμός εργασιακής παραγωγικότητας** ορίζεται η αναλογία μεταξύ της ποσότητας των μέσων παραγωγής που μεταχειρίζεται ένας εργάτης (χρησιμοποιώντας συγκεκριμένη ένταση εργασίας) σε ορισμένο χρόνο σε σχέση με τη μάζα του προϊόντος που παράγει. Η αύξηση της παραγωγικότητας συνεπάγεται αναγκαία αύξηση των μέσων παραγωγής. Έτσι δημιουργούνται οι υποδομές ώστε να μπορούν να επεξεργαστούν παράλληλα όλο και περισσότερες πρώτες ύλες και βοηθητικά υλικά. Η αύξηση αυτών των υλικών αγαθών που αξιοποιούνται στη διαδικασία παραγωγής είναι επακόλουθο της αύξησης της παραγωγικότητας, ενώ η αύξηση των σταθερών μέσων παραγωγής είναι απαραίτητη προϋπόθεσή της.

«Οι αυξανόμενες διαστάσεις των μέσων παραγωγής, σε σύγκριση με την εργασιακή δύναμη που έχουν ενσωματώσει, εκφράζουν την αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας». Με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας τείνει να μεγαλώνει όλο και περισσότερο η διαφορά στην αναλογία υποκειμενικού και αντικειμενικού παράγοντα (σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου). Όπως έχει προαναφερθεί, για να υπάρξει καπιταλιστική συσσώρευση θα πρέπει η παραγωγή να εκτελείται σε διευρυμένη κλίμακα. Η πρόοδος της συσσώρευσης, είναι και αυτή ανάλογη του σταθερού κεφαλαίου και αντιστρόφως ανάλογη του μεταβλητού κεφαλαίου. Η μείωση του σχετικού μεγέθους του μεταβλητού κεφαλαίου δεν συνεπάγεται σε καμιά περίπτωση την μείωση του απόλυτου μεγέθους του: Στο παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Μαρξ ένα αρχικό κεφάλαιο 6000 λιρών στερλινών αναλογεί σε 50% σταθερού και 50% μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή 3000 λίρες αντίστοιχα. Το νέο κεφάλαιο ανέρχεται σε 18000 λίρες, και με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας καταμερίζεται σε 80% σταθερό, δηλαδή 14400

λίρες και 20% μεταβλητό κεφάλαιο, 3600 λίρες. Στη νέα σύνθεση του κεφαλαίου το χρήμα που επενδύεται στο μεταβλητό μέρος του είναι μεγαλύτερο κατά 600 λίρες, αρα μεγαλύτερο σε απόλυτη τιμή. Παρ' όλα αυτά σχετικά είναι πολύ μικρότερο αφού εάν το νέο κεφάλαιο συνέχιζε να έχει την προηγούμενη αξιακή σύνθεση, το κάθε μέρος του θα αντιστοιχούσε σε 9000 λίρες.

Αρχική κεφαλαιακή αξία		6000 λίρες στερλίνες
Καταμερισμός κεφαλαίου:		
μεταβλητό	50%	3000 λίρες στερλίνες
σταθερό	50%	3000 λίρες στερλίνες
Νέα κεφαλαιακή αξία		18000 λίρες στερλίνες
Καταμερισμός κεφαλαίου:		
μεταβλητό	20%	3600 λίρες στερλίνες
σταθερό	80%	14400 λίρες στερλίνες

Η αλλαγή αυτή που προκύπτει στην αναλογία του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου με την πρόοδο της συσσώρευσης ωθεί σε όλο και πιο αυξημένη ζήτηση αναλώσιμων μέσων παραγωγής ασκώντας πίεση για τη μείωση της αξίας τους ανά μέσο. Συνολικά όμως τα χρήματα που δαπανώνται αυξάνονται (αλλά μόνο σε απόλυτο βαθμό).

«Η αύξηση της διαφοράς ανάμεσα στο σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο είναι συνεπώς σημαντικά μικρότερη από την αύξηση της διαφοράς ανάμεσα στη μάζα των μέσων παραγωγής στα οποία μετατρέπεται το σταθερό κεφάλαιο και στη μάζα της εργασιακής δύναμης στην οποία μετατρέπεται το μεταβλητό κεφάλαιο. Η πρώτη διαφορά αυξάνεται με την αύξηση της τελευταίας αλλά σε μικρότερο βαθμό».

σταθερό κεφάλαιο

μεταβλητό κεφάλαιο

(αξιακή σύνθεση)

μάζα μέσων παραγωγής

μάζα εργασιακής δύναμης

(τεχνική σύνθεση)

Για την ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης είναι απαραίτητο να υπάρχει συνεργασία διευρυμένης κλίμακας. Μόνο μέσω του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής μπορούν να παραχθούν προϊόντα σε μεγάλη κλίμακα. Προϋπόθεση αυτού του τρόπου παραγωγής είναι η συσσώρευση. Όλοι οι μέθοδοι αύξησης της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης αποσκοπούν στη παραγωγή υπεραξίας (υπερπροϊόντος). Η υπεραξία αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της συσσώρευσης. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι δύο αλληλεξαρτώμενοι οικονομικοί παράγοντες οι οποίοι ωθούν ο ένας τον άλλον ώστε το μεταβλητό κεφάλαιο να γίνεται όλο και πιο μικρό αναλογικά με το σταθερό. Κάθε ατομικό κεφάλαιο συγκεντρώνει μέσα παραγωγής και διεκδικεί εργασιακή δύναμη. Κάθε συσσώρευση επιφέρει μια νέα συσσώρευσή αυξάνοντας κάθε φορά τη μάζα του κεφαλαίου. Το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο είναι το σύνολο του αθροίσματος των επιμέρους ατομικών κεφαλαίων. Μέσω της συσσώρευσης τα ατομικά κεφάλαια αυξάνονται. Μέρη αυτών χρησιμοποιούνται ως αυτοτελή, καινούργια. Η περιουσία διαιρείται στις οικογένειες των καπιταλιστών και έτσι ο αριθμός των κεφαλαιοκρατών αυξάνεται. Η συσσώρευση δηλαδή με την αύξηση του κοινωνικού πλούτου συμβάλει στην δημιουργία περισσότερων κεφαλαιοκρατών. Αυτή η διαδικασία της διαίρεσης του ολόένα αυξανόμενου κεφαλαίου και ο καταμερισμός του σε περισσότερους κεφαλαιοκράτες περιορίζει τη συγκέντρωση των κοινωνικών μέσων παραγωγής ανά κεφαλαιοκράτη. Όταν πολλοί καπιταλιστές δραστηριοποιούνται στην ίδια σφαίρα παραγωγής ως ανταγωνιστές τα κεφάλαιά τους αποθούνται μεταξύ τους και δυσχερεύεται η αύξησή τους.

Η συσσώρευση, δηλαδή, ενώ έχει την τάση να αυξάνει τη συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και του εργασιακού προτάγματος, παράλληλα συμβάλει στον κατακερματισμό των ατομικών κεφαλαίων.

Σε αντιδιαστολή της διαδικασίας της απόθησης μεταξύ των κεφαλαίων που περιγράφηκε παραπάνω έρχεται η διαδικασία συγκεντροποίησης. Η διαδικασία αυτή λειτουργεί έλκοντας τα διάφορα ατομικά κεφάλαια. Συνενώνει προυπάρχοντα κεφάλαια μεταξύ τους σε ένα μεγαλύτερο. Με τη διαδικασία συγκεντροποίησης απαλλοτριώνονται ατομικά κεφάλαια κεφαλαιοκρατών από άλλους κεφαλαιοκράτες. Σε αντίθεση με τη διαδικασία της συσσώρευσης, η συγκεντροποίηση δεν αυξάνει τον κοινωνικό πλούτο αλλά ανακατανέμει τα υπάρχοντα ατομικά κεφάλαια. Αξίζει να διευκρινιστεί ότι η συγκεντροποίηση δεν είναι το ίδιο με τη συγκέντρωση. Η πρώτη είναι ένωση κεφαλαίων, η δεύτερη είναι απλώς αύξηση μεγέθους ενός κεφαλαίου.

Σημαντικός σύμμαχος της συγκεντροποίησης είναι ο ανταγωνισμός. Επιτυγχάνεται με το φθίνεμα των εμπορευμάτων. Το φθίνεμα των εμπορευμάτων επιτυγχάνεται με την αύξηση της παραγωγικότητας και αντίστοιχα η παραγωγικότητα σχετίζεται με το πόσο διευρυμένη είναι η κλίμακα παραγωγής. Άρα τα μεγάλα κεφάλαια υπερισχύουν των μικρότερών τους. Συνεπώς *«τα μικρότερα κεφάλαια απωθούνται σε σφαίρες παραγωγής τις οποίες η μεγάλη βιομηχανία έχει κυριεύσει μόνο σποραδικά ή ημιτελώς»*. Λόγω του ανταγωνισμού μεγαλύτεροι κεφαλαιοκράτες εξαγοράζουν μικρότερους, αφανίζοντας τους και προσαρτώντας μέρος του κεφαλαίου τους στο δικό τους. Η πίστωση αποτελεί έναν εξίσου σημαντικό μηχανισμό της διαδικασίας συγκεντροποίησης καθώς βοηθάει στη συσσώρευση άρα στη διεύρυνση της κλίμακας παραγωγής και του ανταγωνισμού μεταξύ των κεφαλαιοκρατών.

Η πρόοδος της συγκεντροποίησης δεν εξαρτάται από τη διακύμανση του μέγεθους του κοινωνικού κεφαλαίου, αφού ανακατανέμει ήδη υφιστάμενα κεφάλαια. Έτσι το κοινωνικό κεφάλαιο παραμένει το ίδιο, απλά τα συστατικά του ομαδοποιούνται αλλιώς. *«Σε έναν δεδομένο επιχειρηματικό κλάδο η συγκεντροποίηση θα είχε φτάσει στο απώτατο όριό της όταν όλα τα κεφάλαια που ήταν επενδυμένα σε αυτόν θα είχαν συμπτυχθεί σε ένα μεμονωμένο κεφάλαιο»* εταιρίας ή ιδιώτη. Η συγκεντροποίηση δρα παράλληλα με τη συσσώρευση ευνοώντας την επέκταση των επιχειρήσεων. Μέσω αυτής μικρότερα κεφάλαια προσαρτώνται σε μεγαλύτερα είτε σχηματίζονται μετοχικές εταιρίες με τη συνένωση κεφαλαίων.

Η συσσώρευση είναι μια διαδικασία πολύ πιο αργή από τη συγκεντροποίηση, καθώς προϋποθέτει τον μετασχηματισμό του κεφαλαίου (μετάβαση από τη κυκλική στη σπειροειδή μορφή). Εξαιτίας της συγκεντροποίησης καθίσταται δυνατό να υλοποιηθούν έργα μεγάλης κλίμακας μέσω μετοχικών εταιριών, καθώς η αναμονή για την συσσώρευση μεμονωμένων κεφαλαίων ικανών να υλοποιήσουν τέτοια έργα (πχ. σιδηροδρομικά δίκτυα) θα ήταν πρακτικά ατελείωτη. Έτσι η συγκεντροποίηση δρα ως καταλύτης στα αποτελέσματα της συσσώρευσης και αντίστοιχα στη μείωση στου μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το σταθερό. Οι ταχύτατα συνενωμένες μάζες κεφαλαίου που δημιουργήσε η συγκεντροποίηση αναπαράγονται με πολύ μεγαλύτερη ευκολία σε σχέση με τις άλλες. Μέσω της πορείας της συσσώρευσης προκύπτουν νέα κεφάλαια μέρος των οποίων επενδύεται σε τεχνολογικές καινοτομίες και βελτιστοποιήσεις. Αντίστοιχα, το αρχικά επενδεδυμένο κεφάλαιο ανανεώνεται εξ ολοκλήρου έχοντας αναβαθμίσει την τεχνική του μορφή, συμβάλλοντας έτσι στην απόλυτη μείωση της ζήτησης εργασίας. Το νέο κεφάλαιο, δηλαδή, που δημιουργείται με τη συσσώρευση έλκει αναλογικά όλο και λιγότερους εργάτες καθώς τα μηχανήματα αντικαθιστούν την εργασία.

Ταυτόχρονα, το συνεχώς ανασχηματιζόμενο παλαιό κεφάλαιο εκσυγχρονίζεται καθιστώντας περιττούς τους εργάτες που απασχολούσε, απωθώντας τους. Συνεπώς, όσο το κεφάλαιο αυξάνεται δεν δημιουργούνται αντίστοιχα πολλές δουλειές.